

ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Του Δρος ΗΛ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η αλόγιστη ροπή για συνεχή οικονομική ανάπτυξη, σύνδρομο των σύγχρονων κοινωνιών της αφθονίας¹ έφθασε τα όρια αναπτυξιακής ψυχώσεως, η οποία στηρίχθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της σε μία ραγδαία εξελισσόμενη υψηλή τεχνολογία. Η εξέλιξη αυτή της τεχνολογίας, αλλά και ο μέσος όρος των τιμών των υγρών καυσίμων, που χαρακτηρίζεται χαμηλός, είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι της θεαματικής οικονομικής ανάπτυξης, ιστορικά μοναδικής, τόσο από την άποψη του μεγέθους, όσο και από την άποψη της διάρκειας. Πρέπει όμως να σημειώσουμε, ότι η ταχύρυθμη αυτή οικονομική ανάπτυξη προκάλεσε ανυπολόγιστες και σε ορισμένες περιπτώσεις μη αναστρέψιμες καταστροφές στο οικονομικό σύστημα, κατασπατάληση των φυσικών πόρων και μία γενική υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής.

Αναπάντητο παραμένει το ερώτημα κατά πόσο η συνεχιζόμενη μέχρι και το τελευταίο έτος του 20ού αιώνα συνεχιζόμενη οικονομική ανάπτυξη, σε χώρες που φέρουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα βιομηχανικά ώριμων κοινωνιών, συνετέλεσε ανάλογα στην άνοδο της συνολικής κοινωνικής τους ευημερίας. Αρκετοί ειδικοί μελετητές και επιστήμονες ισχυρίζονται, ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν μεταφράζεται σε ανάλογη αύξηση της κοινωνικής ευημερίας. Κάποιοι άλλοι ισχυρίζονται ακόμη, ότι στις κοινωνίες της αφθονίας ο ρυθμός αύξησης της κοινωνικής ευημερίας είναι βραδύτερος και αποκλίνει από τον αντίστοιχο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης με τάση να γίνει αρνητικός.

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, ότι παρά τους πρωτοφανείς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, που σημειώθηκαν μεταπολεμικά στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, αυτή δεν βοήθησε να καλυφθεί το χάσμα που χωρίζει τις φτωχές από τις πλούσιες χώρες. Αντίθετα, το χάσμα αυτό διευρύνθηκε^{2,3}.

1. Ο J.K. Galbraith ορίζει την κοινωνία της αφθονίας λέγοντας, ότι σε μία τέτοια κοινωνία «απεριόριστες» δυνατότητες πείζουν «περιορισμένες ανάγκες».

2. Harrison Brown: *Population Growth and Affluence: The Fissioning of Human Society*; στο *Quarterly of Economics*, Μάιος 1975.

3. Ο στόχος των βιομηχανικών χωρών είναι να διοχετεύσουν το 0,7% του επίσιου ΑΕΠ τους ως βοήθεια στις χώρες του τρίτου κόσμου ως το 1995. Προς το παρόν πάντως, οι συνολικές επίσης δαπάνες για βοήθεια των ανεπτυγμένων χωρών προς τις υποανάπτυκτες χώρες δεν ξεπερνούν τα 20 δισεκ. δολάρια, μέγεθος πολύ μικρό σε σύγκριση με το ποσό των 400 δισεκ. δολαρίων που δαπανάται αντίστοιχα για εξοπλισμούς (*North-South: A program for Survival, Report of the Independent Commission on International Development Issues, The MIT Press, 1990*).

Χαρακτηριστικό ακόμη των τάσεων που επικρατούν στον τομέα αυτό είναι το γεγονός ότι οι Η.Π.Α. ενώ το 1949 στην αρχή της εφαρμογής του σχεδίου Μάρσαλ, διοχέτευσαν υπό μορφή ζήτησης βοήθειας το 2,79% του ΑΕΠ τους, σήμερα έχουν μειώσει το ποσοστό αυτό σε 0,22%. Και αυτό μετά από μία εικοσιπενταετία μέσα στην οποία το εισόδημα του μέσου Αμερικανού σε σταθερές τιμές υπερδιπλασιάστηκε.

Ο κύριος μοχλός της ταχύρυθμης οικονομικής ανάπτυξης υπήρξε όπως προαναφέραμε η σύγχρονη τεχνολογία⁴. Η τεχνολογία αυτή είναι ενεργοβόρα, εντάσεως κεφαλαίου και πρώτων υλών και καταστρεπτική για το περιβάλλον⁵. Η σύγχρονη τεχνολογία και ο διαρκώς αυξανόμενος ρυθμός εξειδικεύσεως και καταμερισμού της εργασίας αποστειρώσε την παραγωγική διαδικασία από κάθε ανθρωπίνη παρουσία. Ο άνθρωπος από γενεσιουργός δύναμη και κύριος μοχλός της παραγωγής, μετατράπηκε σε απλό εξάρτημά της. Τα προβλήματα, που αποδίδονται στη σύγχρονη τεχνολογία επιτείνονται από το φαύλο κύκλο που φαίνεται να τις συνδέει με την πορεία της οικονομικής ανάπτυξης στις μεταβιομηχανικά ανεπτυγμένες κοινωνίες. Η τεχνολογία αναμφισβήτητα υπήρξε μοχλός για την γρήγορη άνοδο της παραγωγικότητας, που με τη σειρά της υπήρξε η κινητήρια δύναμη της ταχύρυθμης οικονομικής ανάπτυξης. Το παραγωγικό και καταναλωτικό κύκλωμα δημιουργεί συνεχώς νέες ανάγκες, η ικανοποίηση αυτών επιβάλλει μία διαρκή και έντονη προσπάθεια για την εισαγωγή συνεχώς νεότερης τεχνολογίας με αποτέλεσμα την δυναμική επέκταση των κάθε φορά δεδομένων συνόρων της τεχνολογικής προόδου.

Είναι πιθανό η συνεχής τεχνολογική πρόοδος να δώσει λύση στα περισσότερα από τα προβλήματα που δημιουργούνται⁶. Είναι όμως βέβαιο, ότι όποια και αν είναι τα επιτεύγματα στους τομείς ενέργειας καταπολέμησης της ρύπανσης και μόλυνσης του περιβάλλοντος, η ανθρωπότητα θα διανύσει μία περίοδο μακράς ύφεσης της μέχρι σήμερα γνώριμης με θεαματικούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Τα σημάδια αυτής της κρίσης ήταν εμφανή ήδη από το πρώτο έτος, της πρώτης δεκαετίας του νέου αιώνα.

Οι μέχρι σήμερα μελέτες οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι η αναπτυξιακή πολιτική των πλούσιων χωρών δεν οδήγησε ούτε σε άνοδο της κοινωνικής ευημερίας στις χώρες αυτές, ούτε μπόρεσε να βοηθήσει τις φτωχές χώρες ή τουλάχιστον να βοηθήσει στο να γεφυρωθεί ένα μέρος του χάσματος.

---

4. Στην περίοδο της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης (περίπου 1750-1850) η τεχνολογία βασιζόταν κυρίως στη βιοτεχνική οργάνωση και ήταν περισσότερο προϊόν της κοινής πείρας παρά της επιστημονικής γνώσης. Αντίθετα η δεύτερη βιομηχανική επανάσταση, που άρχισε περίπου στα μέσα του περασμένου αιώνα, στηρίχτηκε σε τεχνολογικά επιτεύγματα βασισμένα σε επιστημονικές ανακαλύψεις (Orio Giarrini, *Dialogue on Wealth and Welfare - An Alternative View of World Capital Formation*, Pergamon Press, 1980).

5. Το ποσό ενεργοβόρα είναι η σύγχρονη τεχνολογία φαίνεται καθαρά από το γεγονός, ότι οι Η.Π.Α., με την τεράστια τεχνολογική πρόοδο που χαρακτηρίζει τη χώρα αυτή, καλύπτουν περίπου το 1/3 της παγκόσμιας επίσης κατανάλωσης ενέργειας με πληθυσμό μόλις 5,5% του πληθυσμού της γης (John Holdren, *Technology, Environment, and Well-Being: Some Critical Choices*, στο *Growth in America*, ed. Chester L. Cooper, Green Wood Press, 1976). Όσο για την ένταση κεφαλαίου, στην ίδια μελέτη αναφέρονται οι υπολογισμοί του Harrison Brown σύμφωνα με τους οποίους για να φτάσουν οι φτωχότερες χώρες της γης το επίπεδο των 10 πλουσιότερων χωρών σε κατά κεφαλήν απόθεμα βιομηχανικών μετάλλων θα χρειαζόταν το 60πλάσιο της παγκόσμιας παραγωγής του 1970 σε τέτοιου είδους μέταλλα.

Στη ρίζα των αρνητικών στοιχείων που συνθέτουν την εικόνα της σύγχρονης τεχνολογίας ευρίσκεται και το γεγονός, ότι η τεχνολογική πρόοδος είναι κατά ένα μεγάλο ποσοστό προϊόν των εργαστηρίων έρευνας της πολεμικής βιομηχανίας. Η εξάρτηση της σύγχρονης τεχνολογίας από την πολεμική βιομηχανία είναι εντυπωσιακή, αν ληφθεί υπόψη ότι για έρευνα στον τομέα αυτό δαπανώνται περισσότερα κεφάλαια παγκοσμίως από ότι για τους τομείς ενέργειας, υγείας, παιδείας και τροφίμων συνολικά.

6. Η ιστορική πορεία δικαιώνει την αισιοδοξία μας, ότι θα συνεχιστεί ο εκσυγχρονισμός υπό τη μορφή αύξησης των πόρων. Δεν υπάρχει γνωστό όριο στις πιθανές βελτιώσεις της τεχνολογίας αν και υπάρχει η πιθανότητα μίας φθίνουσας απόδοσης στην έρευνα και την εξέλιξη». (Charles W. Howe, *Natural Resource Economics: Issues, Analysis and Policy*, John Wiley and Sons, 1975).

Συνέπεια όλων αυτών υπήρξε η πολιτική μίας οικονομικής ανάπτυξης χωρίς ποιοτικές προδιαγραφές. Η αναφορά μας αυτή, αφορά βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες έχουν περάσει σε μία μεταβιομηχανική εποχή υψηλής τεχνολογίας, επιδιώκοντας την περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη μέχρι το στάδιο της αφθονίας, παραβλέποντας τις πιθανές δυσμενείς επιπτώσεις της διαδικασίας αυτής πάνω στη συνολική κοινωνική ευημερία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί όχι μόνο με την μεγιστοποίηση της συνολικής οικονομικής ανάπτυξης, αλλά με την αριστοποίηση της πορείας και του περιεχομένου της οικονομικής ανάπτυξης⁷. Η πραγματοποίηση αυτού του στόχου αποτελεί τη βάση νομομοποιήσεως της οικονομίας της αγοράς^{8,9}.

Η αναπτυξιακή φιλοσοφία, που κυριάρχησε στην οικονομική σκέψη του δυτικού κόσμου για τους δύο τελευταίους αιώνες και που μόλις πριν λίγα χρόνια άρχισε να αμφισβητείται, όχι μόνο από οικονομολόγους διαφορετικών οικονομικοκοινωνιών Σχολών, αλλά και από εκείνους που ένθερμα υποστηρίζουν την φιλελεύθερη οικονομία¹⁰, πρέπει να εξεταστεί μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο.

Η κλασική αντίληψη της ανάγκης για συνεχή μεγέθυνση του υλικού πλούτου εντάσσεται στα ιστορικά πλαίσια της ιδεολογίας των νέων συνόρων, τον καιρό που η οικονομική μεγέθυνση δεν είχε άμεσα ορατές τις αρνητικές επιπτώσεις¹¹, που έχει στη σύγχρονη εποχή. Ή αν θέλουμε να το δούμε διαφορετικά οι επιπτώσεις αυτές ήταν ελάχιστες σε σύγκριση με το επιταχυνόμενο κοινωνικό όφελος.

Οι κλασικοί οικονομολόγοι είχαν προβλέψει το ενδεχόμενο να σταματήσει κάποτε η οικονομική ανάπτυξη. Αυτό βέβαια θα συμβεί μακροχρόνια με αναμφισβήτητα δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική ευημερία¹². Υπήρξαν πολλές διαφορετικές απόψεις από

7. Ο *Bertrand de Jouvenel* χαρακτηρίζει το σημερινό πολιτισμό ως «*civilisation de toujours plus*». Από το άρθρο *Organisation du travail et l' aménagement de l' existence*, *Free University Quarterly*, VII.

8. «Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας επιτρέπουν ένα υψηλότερο βιοτικό επίπεδο και τη νομιμοποίηση του προηγούμενου καπιταλισμού... Όσο είναι δυνατή η μεγέθυνση η βασισμένη σε απεριόριστη συσσώρευση κεφαλαίου, το πρόβλημα της εκμετάλλευσης και η διανομή του κοινωνικού προϊόντος παύουν να αποικούν πολιτικό ή ταξικό πρόβλημα» (*Stephen Rousseas, Capitalism and Catastrophe, Cambridge University Press, 1979*).

9. Ο καπιταλισμός είναι ο πρώτος τρόπος παραγωγής στην παγκόσμια ιστορία, που θεομοποιεί την αυτοδύναμη ανάπτυξη» (*J. Habermas, Toward a Rational Society: Student Protest and Politics, Boston, 1970*).

10. *Adam Smith, The Wealth of Nations, New York, The Modern Library, 1937*.

11. Το θέμα σχολιάζουν ευρύτατα οι *W.J. Baumol* και *W.E. Oates* στο *Economics, Environment Policy and the Quality of Life, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1975*. Μεταξύ άλλων, οι *Baumol* και *Oates* παρατηρούν, ότι «η κρατική ιδιοκτησία και ο κεντρικός προγραμματισμός δεν καταργούν αυτόματα την κατάχρηση των φυσικών πόρων και την ποιότητα ζωής μίας κοινωνίας. Οι κρατικές επιχειρήσεις, όπως ακριβώς και οι ιδιωτικές, θα θεωρήσουν πιο εύκολο να χύνουν τα υγρά απόβλητά τους στο κοντινότερο ποτάμι και να εκπέμπουν τις αναθυμιάσεις τους στην ατμόσφαιρα... Πρέπει λοιπόν να είμαστε έτοιμοι να συνεργαστούμε με γόνιμες ιδέες και αποτελεσματικά προγράμματα και μία μην προηδούμε από το χαρακτηρισμό των μέτρων μας ως καπιταλιστικών ή σοσιαλιστικών».

12. Με μελανά χρώματα, παρόμοια με εκείνα του *A. Smith*, περιέγραψαν την κατάσταση της σιτισμότητας και οι *Ricardo* και *Malthus*. Χαρακτηριστική πάνω στο ίδιο θέμα είναι και η θέση που υποστήριξε ο *McCulloch*. Σύμφωνα με την άποψή του, η ευημερία δεν είναι συνυφασμένη με την μεγάλη παραγωγή και την καλή διανομή του πλούτου, αλλά με το ρυθμό αύξησεως του τελευταίου, ή για να χρησιμοποιήσουμε σύγχρονη ορολογία, με το ρυθμό της οικονομικής μεγέθυνσης. Κατά τον *McCulloch*, όταν τα κέρδη από τα οποία εξαρτάται ο ρυθμός αύξησεως του πλούτου (ο ρυθμός της οικονομικής μεγέθυνσης) μειώνονται, μειώνεται και ο ρυθμός της οικονομικής μεγέθυνσης και μαζί με αυτόν και η οικονομική ευημερία.

ορισμένους κλασικούς οικονομολόγους μεταξύ των οποίων ο J.S. Mill, που διέβλεψε τα προβλήματα, που θα εδημιουργούντο ενάμισι αιώνα περίπου μετά το θάνατό του και που θα επιλύονταν με την επίτευξη της κατάστασης στασιμότητας και ισορροπίας¹³. Ο J.S. Mill με τις θέσεις που εξέφρασε ήταν ο πρόδρομος των σύγχρονων αμφισβητιών της ανάγκης για συνεχή οικονομική ανάπτυξη. Γιατί πραγματικά τις δύο τελευταίες δεκαετίες η οικονομική ανάπτυξη, όπως αυτή εξελίσσεται στις ανεπτυγμένες οικονομίες αντιμετωπίζεται με έναν αυξανόμενο σκεπτικισμό όσον αφορά στο τελικό της αποτέλεσμα, στη συνολική κοινωνική ευημερία¹⁴.

Τα διαδοχικά στάδια οικονομικής ανάπτυξης αντικατοπτρίζουν διαφορετικούς κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς, μεταβολές στις ανθρώπινες σχέσεις και το σημαντικότερο ανεπανόρθωτες αλλοιώσεις στο φυσικό περιβάλλον. Τα φαινόμενα αυτά παίρνουν ανησυχητικές διαστάσεις σε προχωρημένα στάδια οικονομικής ανάπτυξης, οπότε και διασπάται η μονοσήμαντη σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής ευημερίας. Στις σύγχρονες κοινωνίες της αφθονίας η έλλειψη ισορροπίας ανάμεσα στις πνευματικές και πολιτιστικές αξίες και την τεχνολογική πρόοδο εκδηλώνεται ως περιφρόνηση στους πανανθρώπινους και φυσικούς νόμους, που παραβλέπονται μπροστά στη διαδικασία της ανάπτυξης. Η περιφρόνηση αυτή, που είναι αποτέλεσμα της χωρίς όρια και μέτρο οικονομικής ανάπτυξης ενυπάρχει σε κάθε είδους κρίση, που μαστίζει τις σύγχρονες κοινωνίες.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ανεπτυγμένες οικονομίες, που ήδη έχουν μεταλλαγεί σε κοινωνίες της αφθονίας σχετίζονται αποκλειστικά και μόνο με τους μοναδι-

---

13. «Ομολογώ ότι δεν με γοητεύει καθόλου το ιδανικό της ζωής, που προβάλλουν εκείνοι, που πιστεύουν πως η φυσιολογική κατάσταση του ανθρώπου είναι μία κατάσταση διαρκούς πάλης για πρόοδο... Μόνο στις φτωχές χώρες του κόσμου η αύξηση της παραγωγής παραμένει ένας σκοπός σημαντικός. Στις προηγμένες χώρες εκείνο που χρειάζεται είναι η καλύτερη κατανομή... Και πρέπει να τονίσω πως η στασιμότητα κεφαλαίου και πληθυσμού δεν σημαίνει καθόλου στασιμότητα στη βελτίωση του ανθρώπου. Θα υπάρχει πάντα περιθώριο για τη βελτίωση της τέχνης του ζειν» (Mill, *αυτόθι*).

Πάνω στη στάση αυτή του Mill, ο J.A. Schumpeter στην *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως του (Istory of Economic Analysis, London, Allen and Unwin, 1954)*, κάνει την πολύ σωστή παρατήρηση, ότι ο Mill εμφανίζεται περισσότερο αισιόδοξος από τους Smith και Ricardo γιατί απομακρύνει από την ανάλυσή του το φάσμα του υπερπληθυσμού.

Ακόμη και ο Al. Marshall δεν δεχόταν πώς μόνο το χρήμα ή η κατοχή υλικού πλούτου πρέπει να αποτελούν το επίκεντρο γύρω από το οποίο περιστρέφεται η οικονομική επιστήμη: «Έτσι αν και είναι αλήθεια πως το χρήμα ή η γενική αγοραστική δύναμη ή η εξουσία πάνω στο υλικό πλούτο είναι το επίκεντρο της οικονομικής επιστήμης, αυτό συμβαίνει, όχι γιατί το χρήμα ή ο υλικός πλούτος θεωρούνται ως ο κύριος στόχος της ανθρώπινης προσπάθειας, ούτε γιατί αποτελούν το κύριο θέμα μελέτης των οικονομολόγων... Εάν οι παλαιότεροι οικονομολόγοι το είχαν καταστήσει σαφές, δεν θα είχαν αμαυρωθεί από πικρόχολες επιθέσεις βασισμένες στη λανθασμένη πεποίθηση, ότι η επιστήμη δεν ασχολείται με κανένα άλλο κίνητρο εκτός από τη εγωϊστική επιθυμία του πλούτου». (Al. Marshall, *Principles of Economics, London, Macmillan, 1952*).

14. Τη μακροχρόνια τάση προς την κατάσταση στασιμότητας αναγνώριζε έμμεσα και ο J.M. Keynes που υποστήριζε ότι αυτή θα λάβαινε χώρα σταδιακά, όταν «το κεφάλαιο πάψει να σπανίζει», μέσω της κοινωνικοποίησης της συναρτίσεως επενδύσεων. Στο *General Theory of Employment, Interest and Money (London, Macmillan, 1946)*, ο Keynes γράφει: «Η κατάσταση αυτή των πραγμάτων... θα σήμαινε τη ευθανασία του εισοδηματία και συνεπώς την ευθανασία της σωρευτικής καταπεστικής δυνάμεως του κεφαλαιοκράτη να εκμεταλλεύεται την αξία του σπανίζοντος κεφαλαίου... Θεωρώ λοιπόν τη ρανιέρικη άποψη του καπιταλισμού μεταβατική φάση που θα εξαφανιστεί μόλις τελειώσει το έργο της... Έχω λοιπόν τη γνώμη πως μια κάπως γενικευμένη κοινοποίηση των επενδύσεων θα αποδειχθεί ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί κάτι παραπλήσιο προς την πλήρη απασχόληση».

κούς στην ιστορία ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, που χαρακτήρισαν τις κοινωνίες αυτές στο δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Τα αίτια της διαστάσεως στις κοινωνίες αυτές της αφθονίας ανάμεσα στο ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης και το ρυθμό ανόδου της κοινωνικής ευημερίας συνδέονται από τη μία πλευρά με ένα ευρύ φάσμα αντικειμενικά αρνητικών συνεπειών της οικονομικής ανάπτυξης και από την άλλη με ένα παράγωγο υπερκαταναλωτισμό.

Ο υπερκαταναλωτισμός και οι συνέπειές του εξετάζονται στα πλαίσια του τρόπου γέννησης και ικανοποίησης των αναγκών στις σύγχρονες βιομηχανία και οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες. Οι ανάγκες που υπερισχύουν στις κοινωνίες αυτές εντάσσονται στα συμπτώματα του υπερκαταναλωτισμού. Η ικανοποίηση αυτών των αναγκών δεν συντελεί απαραίτητα στην άνοδο της κοινωνικής ευημερίας.

Η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης προκαλεί το φαινόμενο της θετικής απόδρασης ανάμεσα στις σχετικές ανάγκες και στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Δηλαδή με τη δημιουργία νέων αγαθών η οικονομική ανάπτυξη δημιουργεί συνεχώς νέες ανάγκες, προσδιορίζοντας έτσι εκ των προτέρων ποία αγαθά πρέπει να παραχθούν για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες αυτές. Φυσικά δεν πρόκειται για τις κοινωνικές ανάγκες στη φυσιολογική τους διάσταση, η ύπαρξη των οποίων προσφέρει στα άτομα την απαραίτητη ποικιλία και αλλαγή, που είναι η ειδοποιός διαφορά, που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από άλλα όντα. Πρόκειται για τις ανάγκες κοινωνικής προβολής, που χαρακτηρίζουν τις οικονομίες της αφθονίας και που μεταβάλλονται με γρήγορους ρυθμούς. Οι κοινωνικές ανάγκες αυτές, που μεταβάλλονται με επιταχυνόμενο ρυθμό δεν προκαλούν στον άνθρωπο με την ικανοποίησή τους θετικά συναισθήματα και άνοδο της ευημερίας τους. Αντίθετα αυξάνει την ανησυχία τους για τις νέες διαρκώς περισσότερες δημιουργούμενες ανάγκες από εκείνες που ήδη έχουν ικανοποιηθεί.

Ο μη φυσιολογικός τρόπος γέννησης νέων αναγκών λειτουργεί, ώστε η οικονομική ανάπτυξη να προβάλλεται ως αναγκαστικό και αναγκαίο μέσο μεταξύ των καινούργιων αναγκών και του αυξανόμενου άγχους της ικανοποίησής τους, που χρειάζονται για να ικανοποιηθούν όλο και περισσότερα υλικά αγαθά. Το χάσμα ανάμεσα στις ανάγκες και στην ικανοποίησή τους διευρύνεται και η στιγμιαία ισορροπία, που δημιουργείται από τις ήδη ικανοποιηθείσες ανάγκες εξανεμίζεται.

Ως συνέπεια των ανωτέρω το κύριο χαρακτηριστικό της οικονομικής μας ζωής δεν είναι η ικανοποίηση, που προσφέρει η χρησιμοποίηση των σύγχρονων επιτευγμάτων, αλλά η διαρκής προσπάθεια για διαρκώς νεότερα και περισσότερα. Το επίπεδο προσδοκιών και ικανοποίησης των ατόμων και των κοινωνιών συνεχώς μετατοπίζεται παράλληλα, έτσι που τελικά να διατηρείται συνεχώς διευρυνόμενη και αγεφύρωτη η απόσταση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας.

Έχει αρχίσει πλέον να γίνεται συνείδηση πως περισσότερα υλικά αγαθά δεν σημαίνουν απαραίτητα και βελτίωση της ζωής των ατόμων και της κοινωνίας στο σύνολό της. Η σχέση η οποία υπάρχει ανάμεσα στην κοινωνική ευημερία και στην οικονομική ανάπτυξη συνδέεται άρρηκτα με το βαθμό ανάπτυξης τον οποίο διανύει μία κοινωνία.

Όλα όσα περιγράφονται προηγουμένως μπορούν να απεικονισθούν στην μαθηματική σχέση που περιέχει μία αναλυτική προσέγγιση σχετική με το αντικείμενο αυτού του

άρθρου. Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, η συνολική κοινωνική ευημερία τείνει μόνο ασυμπτωτικά προς ένα ανώτατο σημείο καθώς αυξάνει το κατά κεφαλή εισόδημα:

$$W = f(Y, Z, X) \quad (1)$$

όπου: W = συνολική κοινωνική ευημερία,

Y = κατά κεφαλήν εισόδημα ή ιδιωτική κατανάλωση,

Z = διανεμητική πλευρά της ευημερίας,

X = ποιοτική πλευρά της κοινωνικής ευημερίας.

Οι παράγοντες Z και X θεωρούνται παραμετρικές σταθερές, που ενεργοποιούνται σε προχωρημένα στάδια οικονομικής ανάπτυξης. Εφ' όσον ισχύει αυτή η υπόθεση το M δεν απεικονίζει τη συνολική κοινωνική ευημερία, αλλά ένα δείκτη της οικονομικής της πλευράς. Για να καταδείξουμε την ιστορική πορεία της κοινωνικής ευημερίας μέσα από τον κύκλο της οικονομικής ανάπτυξης λαμβάνονται υπόψη δύο παράγοντες, οι οποίοι δρουν με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση ανάλογα με το επίπεδο της κοινωνικής ευημερίας, που έχει ήδη επιτευχθεί. Διακρίνονται σε παράγοντα προωθητικό και σε παράγοντα ανασχετικό. Όσο πιο μακριά είναι το επίπεδο κοινωνικής ευημερίας από το σημείο της ανώτατης δυνατής κοινωνικής ευημερίας τόσο πιο δυναμικά επενεργεί ο προωθητικός παράγοντας. Σε αντίθεση με την περίπτωση, που η κοινωνία πλησιάζει το ανώτατο αυτό σημείο ενεργοποιούνται ανασταλτικές δυνάμεις, οι οποίες συνοψίζονται στον ανασχετικό παράγοντα. Ο παράγοντας αυτός δρα με τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση, επιμηκύνει το χρονικό διάστημα το οποίο απαιτείται για να φτάσει η κοινωνία από ένα πολύ υψηλό πραγματικό επίπεδο κοινωνικής ευημερίας στο οποίο ευρίσκεται στο ανώτατο σημείο της. Όλα αυτά μπορούν να εκφραστούν με την εξίσωση:

$$dW/dY = kW (A-W) \quad (2)$$

όπου: k = ο συντελεστής αναλογικότητας,

A = το ανώτατο δυνατό σημείο κοινωνικής ευημερίας,

W = το πραγματικό επίπεδο κοινωνικής ευημερίας,

kW = προωθητικός παράγοντας,

$(A-W)$ = ανασχετικός παράγοντας.

Η επίτευξη του σημείου A προσδιορίζεται από διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων η κατανομή του εθνικού εισοδήματος και του πλούτου μίας χώρας, ο βαθμός της περιβαλλοντολογικής καταστροφής, ο ρυθμός εξάντλησης των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πηγών, αλλά και από ψυχολογικούς ακόμη παράγοντες, όπως ο κορεσμός των μελών μίας καταναλωτικής κοινωνίας. Στην περίπτωση όπου $A = W$, η οποία θεωρείται ακραία, έχουμε $dW/dY = 0$, σημαίνει ότι κάθε παραπέρα αύξηση του εισοδήματος είναι χωρίς αποτέλεσμα.

Αν υπήρχαν χρονολογικές σειρές για τα μεγέθη W και Y για ολόκληρη την ιστορική διάρκεια του βιομηχανικού συστήματος, με τη βοήθεια οικονομετρικών μη γραμμικών μεθόδων, θα μπορούσαν να υπολογιστούν οι συντελεστές A , B , C . Τότε θα μπορούσαν να διευρευνηθούν τα στάδια, που έχει διανύσει η εν λόγω κοινωνία, το σημείο όπου βρίσκεται τώρα και πόσο το σημείο αυτό απέχει από το σημείο όπου θα έχουμε $A = W$.

Αν η παραπάνω υπόθεση πάψει να ισχύει και ειδικότερα αν θεωρηθεί, ότι η ποιοτική πλευρά της κοινωνικής ευημερίας χειροτερεύει σε προχωρημένα στάδια οικονομικής ανάπτυξης, τότε η καμπύλη κοινωνικής ευημερίας, που συμβολίζει την επέλευση των αρνητικών αυτών παραγόντων, υφίσταται από το σημείο αυτό και πέρα παράλληλες διαδοχικές μετατοπίσεις προς τα κάτω. Λόγω αυτών των παραμετρικών μετατοπίσεων η επίτευξη του ανώτατου δυνατού σημείου κοινωνικής ευημερίας όπως αυτό καθορίσαμε αρχικά είναι αδύνατη. Οι συνεχείς επιστημονικές αναλύσεις των τελευταίων δεκαετιών οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι στις κοινωνίες της αφθονίας η συνεχής οικονομική ανάπτυξη, που επιτεύχθηκε το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα συνοδεύτηκε από φθίνουσα κοινωνική ευημερία. Ο βιομηχανικός άνθρωπος στα πλαίσια μίας αλόγιστης μονομερούς και χωρίς όρια επιδίωξης της αύξησης των υλικών αγαθών, έχει χάσει το όραμα του μέτρου και της ισορροπίας στη ζωή.

Είναι αναμφισβήτητο πως η διαβίωση του ανθρώπου σε αρμονία με το σύμπαν, που τον περιβάλλει έχει διασαλευτεί. Η μόλυνση του περιβάλλοντος, η ρύπανση της ατμόσφαιρας, η εξάντληση και καταστροφή των πλουτοπαραγωγικών πηγών, που προκαλούνται από την αλόγιστη εφαρμογή της προηγμένης τεχνολογίας, θα προκαλέσουν απρόβλεπτες συνέπειες πάνω στο πλανήτη, ως αποτέλεσμα της περιφρόνησης από τον άνθρωπο της τάξης της φύσης και του σύμπαντος.

Οι περισσότερες από τις παρενέργειες της οικονομικής ανάπτυξης αναφέρονται στη ποσοτική και την ποιοτική πλευρά της κοινωνικής ευημερίας.

Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε, ότι η τεχνολογική πρόοδος είναι επιθυμητή και ότι μπορεί κάτω από ορισμένες συνθήκες να προσφέρει πολύ μεγάλες υπηρεσίες στη διαδικασία της ανάπτυξης κάτω από ποιοτικές προδιαγραφές. Η νέα εποχή, που μόλις άρχισε πρέπει να είναι περίοδος κατά την οποία πρέπει να αναθεωρηθεί η ισχύουσα κλίμακα προτεραιοτήτων. Ο ανθρωποκεντρισμός πρέπει να είναι ο στόχος και η ανάγκη για μία νέα φιλοσοφία ζωής του ατόμου, αλλά και της πολιτείας στα πλαίσια της νέας οικονομίας. Η οικονομική ανάπτυξη δεν θα πρέπει να θεωρείται ως αυτοσκοπός, αλλά ως μέσο, που θα οδηγήσει σε συνεχή βελτίωση της κοινωνικής ευημερίας.

Η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να συνεχιστεί, επιτυγχάνοντας το διαρκώς περισσότερο με το διαρκώς καλύτερα. Η αύξηση των ποσοτικών οικονομικών μεγεθών πρέπει να ευρίσκεται σε συνεχή βελτίωση με αυτή των ποιοτικών.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

1. ΖΟΛΩΤΑ Ξ.: Νομισματική Ισορροπία και Οικονομική Ανάπτυξη. Αθήνα, 1964.
2. ΖΟΛΩΤΑ Ξ.: Οικονομικοί και Νομισματικοί Προβληματισμοί στην Ελλάδα. Αθήνα, 1979.
3. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Α.: Η Οικονομική της Αναπτύξεως. Αθήνα, 1971.
4. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗ Γ.: Επενδύσεις εις τον Ανθρώπινο Παράγοντα και Οικονομική Ανάπτυξις. Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τεύχος Δ', Τόμος 42. 1962.
5. ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ - ΔΕΛΗΒΑΝΗ Μ.: Σύγκρισις απόψεων παλαιότερων και σύγχρονων συγγραφέων περί σταδίων οικονομικής αναπτύξεως, Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τεύχος Δ', Αθήνα, 1966.